

УДК 341.176:342.7(477)

В. О. Тімашов

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Перед Україною як незалежною соціальною й правовою державою з європейським напрямом розвитку постає проблема вирішення низки важливих економічних і соціальних питань. Найактуальнішими залишаються високі стандарти духовного, морального, інтелектуального виховання та правової культури в громадському суспільстві. Підвищення суспільної свідомості й рівня життя, громадянської активності та державницького мислення кожною особою в питаннях дотримання прав людини й виконання своїх громадських обов'язків, адекватне реагування органів влади на порушення прав людини створюватимуть достатні передумови для досягнення мети побудови успішної держави. У забезпеченні таких перетворень важливу роль відіграє юридична практика органів законодавчої, виконавчої й судової влади. Також для нормального функціонування громадського суспільства та демократичної держави повинен існувати дієвий механізм як внутрішньодержавного захисту прав людини, так і захисту міждержавних органів.

Аналіз наукових досліджень. Інтернаціоналізація проблеми належного забезпечення захисту прав людини в другій половині XX століття привела до підвищення значимості функціонування міжнародного правосуддя. Одним із найважливіших міжнародних судових органів у сфері захисту прав людини в цей період став Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ), що функціонує на підставі Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) та є унікальним міжнародним органом. Специфічною рисою системи захисту прав людини в межах Ради Європи стало забезпечення права особи на звернення з індивідуальною заявою до ЄСПЛ [1, с. 4].

Вагомий внесок у дослідження розвитку організації діяльності ЄСПЛ зробили вітчизняні вчені, зокрема М.М. Антонович, Т.О. Анцупова, О.А. Банчук, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, А.З. Георгіца, С.П. Головатий, І.П. Голосніченко, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, В.І. Євінтов, Л.Г. За-

блоцька, Н.І. Карпачова, О.М. Клименко, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, Р.О. Куйбіда, Д.І. Кулеба, С.Л. Лисенков, І.І. Лукашук, В.В. Лутковська, Г.Є. Лук'янцев, В.Т. Маляренко, В.Є. Мармазов, М.І. Манукян, М.І. Матузов, В.В. Мишик, О.М. Овчаренко, А.Ю. Олійник, В.П. Паліюк, Т.І. Пашук, І.С. Піляєв, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, Н.М. Раданович, Д.М. Супрун, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та багато інших.

Цю проблематику досліджували також іноземні правознавці, такі як С.В. Бахін, Б.Т. Безлепкін, М.О. Бойл, В.Д. Бордунов, Є. Бредлі, Л. Вільдхабер, Д. Гом'єн, М.Л. Ентін, Л. Зваак, В.А. Карташкін, Р. Кей, Д.Г. Курдюков, Ф. Ліч, П. Лемменс, О.А. Лукашева, А.П. Мовчан, Р.А. Мюллерсон, В.О. Туманов, С.В. Черниченко та інші.

Метою статті є виявлення загальних проблем забезпечення прав і свобод людини й громадянина працівниками органів внутрішніх справ та можливостей щодо їх усунення.

Завдання дослідження є такими: 1) охарактеризувати сучасний стан забезпечення й відновлення порушених прав людини та громадянина органами внутрішніх справ; 2) виявити основні чинники, що негативно впливають на діяльність органів внутрішніх справ щодо виконання ними завдань із забезпечення й захисту прав людини та громадянина; 3) сформулювати пропозиції щодо усунення негативних чинників у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення ними захисту прав людини й громадянина.

Виклад основного матеріалу. Стаття 9 Конституції України вказує, що міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, мають вважатися введеними до складу національного законодавства України. Хоча наведена норма не містить окремої згадки про Конвенцію, можна припустити, що Конвенція підлягає застосуванню в Україні саме в статусі складової національного законодавства (згоду на її обов'язковість було надано Верховною Радою України). Закономірність застосування Конвенції саме як складової національного законодавства може зумовлюватися тим, що пряма дія її матеріальних приписів в Україні не можлива через її загально не виконуваний характер. Зрештою, слід враховувати також той очевидний факт, що Конвенція активно застосовується ЄСПЛ до України як суб'єкта міжнародного права нарівні з іншими країнами.

Європейський суд із прав людини – постійно діючий міжнародний судовий орган, заснований Радою Європи з метою захисту громадян її держав-членів, виявлення порушень Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод у країнах, які її підписали, та перевірки дотримання державами прав і гарантій їх забезпечення, передбачених Конвенцією. ЄСПЛ приймає до розгляду скарги щодо порушення прав людини державою (державними установами) після того, як відповідні скарги пройшли всі судові інстанції в цій державі та не були ними задоволені. Він не може виступати апеляційним органом щодо національних судів, проводити нові слухання в справах, скасовувати, змінювати чи переглядати ухвали

національних судів або закони, прийняті на національному рівні. Рішення ЄСПЛ є обов'язковим для держав, яких воно стосується, і підлягає виконанню [2].

ЄСПЛ підкреслював, що держави-учасниці Конвенції не можуть пояснювати факт її невиконання посиланнями на свою внутрішню неспроможність зробити це. В інших своїх рішеннях ЄСПЛ постійно наголошував, що з моменту ратифікації Конвенції всі дії чи бездіяльність держави повинні узгоджуватися саме із цим міжнародним договором, оскільки кожна держава, ратифікуючи Конвенцію, засвідчує, що її національне законодавство вже відповідає закріпленому в ній розумінню індивідуальних прав і свобод. Це важливі й показові правові положення, якими ЄСПЛ фактично конкретизує ст. 1 Конвенції.

Зміст ст. 9 Конституції України дає всі підстави вважати, що Конвенція в Україні перебуває не поза межами, а безпосередньо вводиться до складу національного законодавства, оскільки саме Верховна Рада України надала згоду на її обов'язковість. При цьому не буде зайвим відзначити також, що матеріальні приписи Конвенції як складової національного законодавства України підлягають застосуванню в тому ж порядку, що й приписи інших актів національного законодавства (цього вимагає ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»). Таким чином, застосування приписів Конвенції за умови, що остання визнається складовою національного законодавства України, не суперечить вимозі п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України та не зашкоджує законодавчому суверенітету українського парламенту [3, с. 106–107].

Загальновизнано, що права й свободи людини вже перестали бути суто внутрішньою справою держави. Кожне демократичне суспільство сьогодні створює належні умови для застосування норм міжнародного права з питань захисту прав людини, керуючись відповідними принципами й правилами, які закріплено в документах міжнародних і європейських організацій. Тому не випадково в Основний Закон України, як і в конституції інших європейських держав, було імplementовано всі провідні положення Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.

Однією з найважливіших конституційних гарантій є судовий захист прав і свобод людини й громадянина. Право на судовий захист не може обмежуватися за жодних обставин, навіть в умовах воєнного та надзвичайного стану. Конституція України поширила компетенцію судів на всі правовідносини, що виникають у державі. Це означає, що, з одного боку, особа може звернутися до суду для відновлення порушеного права, якщо вважає, що його порушено будь-ким або чиняться перешкоди в його здійсненні, а з іншого – особа може для вирішення такого питання звернутися безпосередньо до суду, оминаючи всі позасудові процедури. При цьому звернення до інших органів влади, використання позасудових механізмів захисту не позбавляють особу права звернутися також до суду. Динаміка звернень громадян до суду для захисту своїх порушених прав свідчить, що

кількість таких звернень постійно зростає в усіх країнах, а в Україні нині становить близько 2 млн [4, с. 3].

Особливий правовий статус людини в політико-правовій системі України підтверджує положення Конституції України, згідно з яким права й свободи людини та громадянина визначають зміст і застосування законів у діяльності всіх гілок влади. Також звернено особливу увагу на права й свободи, які «захищаються судом». У контексті цього кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Зовсім новим у вітчизняному праві є положення Конституції України, що передбачає право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ або відповідних органів міжнародних організацій, членом чи учасником яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам ст. 26 Конвенції. Дотримання таких вимог є визначальною умовою прийняття скарги до розгляду в ЄСПЛ. В одному з перших своїх рішень ЄСПЛ зазначив, що система захисту прав людини, яка передбачається Конвенцією, за своєю природою є субсидіарною, тобто допоміжною, тому за встановленим нею процесуальним правилом особа може подати скаргу до Ради Європи лише після того, як використає всі доступні внутрішньодержавні засоби правового захисту. Отже, захист прав і свобод людини повинен забезпечуватися національними органами державної влади, насамперед національними судами, які зобов'язані визнавати принципи й норми Конвенції як пріоритетну основу своєї діяльності [5, с. 17–18].

Згідно з положеннями Конвенції, по-перше, суб'єктом звернення зі скаргою за захистом своїх прав до ЄСПЛ може бути будь-яка держава-учасниця Конвенції, яка відповідно до ст. 33 має право «передати на розгляд до ЄСПЛ питання про будь-яке порушення Конвенції чи протоколів до неї іншою державою-учасницею»; по-друге, ЄСПЛ може прийняти звернення чи скаргу від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе постраждалими від порушення однією з держав-членів Конвенції тих прав, які викладено в Конвенції чи протоколах до неї. Тобто такими суб'єктами звернення можуть бути одна особа (індивідуальний суб'єкт), дві й більше особи (колективний суб'єкт) або неурядова організація, яка має статус юридичної особи [5, с. 23–24].

На підставі викладеного вище, на нашу думку, можна дати таке визначення поняття «право на звернення до Європейського суду з прав людини»: надана й гарантована державою через норми Конституції України та міжнародних договорів України юридична можливість активних дій суб'єктів правовідносин, формою вираження яких є скарга, викликана неправомірними діями або бездіяльністю посадових чи службових осіб державних органів, органів місцевого самоврядування, яка подається в чітко визначені строки до Європейського суду з прав людини за умови вичерпання всіх правових засобів захисту на національному рівні та невдоволення рішен-

ням компетентного державного органу щодо відновлення порушених прав чи свобод людини в Україні [5, с. 25].

Ратифікація Україною Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод створила правові підстави для впровадження норм цього важливого документа про захист прав людини в нашій державі. Для України із цим кроком виникла проблема щодо узгодження законодавства з нормами Конвенції й практикою ЄСПЛ та впровадження їх у національну судову практику. Кількість задоволених ЄСПЛ скарг проти України зростає, особливо тих, що стосуються порушень ст. 6 Конвенції, що дає підстави говорити про неналежність реалізації норм Конвенції та, відповідно, неадекватний захист прав людини й основних свобод в Україні [6].

У практиці ЄСПЛ саме він наповнює конкретним змістом і тлумачить у своїх рішеннях положення Конвенції, актуалізуючи їх відповідно до контексту кожної справи та водночас на європейському континенті. Кожен, чий права й свободи, викладені в ст. 13 Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинено особами, які діяли як офіційні особи.

Вважаючи недостатньо захищеними права й основоположні свободи вітчизняною судовою системою, пересічні українці звертаються до ЄСПЛ та успішно виграють справи. Так, у 2008 р. ЄСПЛ ухвалив 126 рішень щодо України, у 2010 р. – 109 рішень. За рішеннями ЄСПЛ Україна в 2009 р. виплатила близько 8 млн грн, у 2010 р. – 28 млн грн [7, с. 120].

Доктринальне й практичне забезпечення побудови правової держави в Україні актуалізує впровадження в національне законодавство загальновищаних демократичних стандартів у різних сферах правового регулювання, насамперед у сфері прав і свобод людини. Однак із виконанням рішень ЄСПЛ, спрямованих на припинення порушень норм Конвенції, в Україні виникає чимало проблем.

У преамбулі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 грудня 2006 р. зазначено: «Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку <...> з необхідністю усунення причин порушення Україною Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї з впровадженням в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини». Однак у цьому законі увага приділяється переважно поновленню порушеного права позивача, а не гармонізації законодавства України з правовими позиціями ЄСПЛ.

Проблемою гармонізації законодавства України з правовими позиціями ЄСПЛ є тривалий строк, необхідний для внесення змін до законів України. Дослідники цілком слушно зауважують, що виконання рішення ЄСПЛ у частині вжиття заходів загального характеру є імплементаційним заходом, оскільки потребує вчинення цілої низки дій щодо узгодження чинного законодавства з положеннями Конвенції та практикою ЄСПЛ із метою уникнення аналогічних порушень Конвенції в подальшому. Слід погодитися та-

кож, що для проведення законопроекту через парламент потрібен час, що внесення змін у законодавство або проведення правових чи законодавчих реформ є найскладнішим зі способів, оскільки вимагає значних ресурсів і часу. Саме із цих причин законодавство України, зокрема про реєстрацію громадських організацій, ще не зазнало змін, а законодавство України про громадські організації в цілому – оновлення. Шляхи вирішення наведених проблем вбачаються в активізації лобіювання прийняття відповідних законодавчих актів, а також підвищенні правової свідомості пересічних громадян і посадових осіб органів публічної влади.

Під час розгляду проблем, що виникають у процесі гармонізації законодавства України з правовими позиціями ЄСПЛ за врахування нормотворчими органами у своїй діяльності виявлених ЄСПЛ вад чинного законодавства з метою усунення причин порушення Україною Конвенції та протоколів до неї, виявлено проблеми двох видів: поточні й перспективні. До поточних проблем належать досить тривалі строки внесення Верховною Радою України змін і доповнень до законів України, що унеможлиблює перегляд підзаконних актів. До перспективних проблем належить можлива проблема розходження позицій ЄСПЛ та національних нормотворців щодо захисту прав і свобод людини. Перспективи подальших розробок у цьому напрямі вбачаються в дослідженні можливостей ефективного вирішення згаданих проблем [8].

Невиконання судових рішень – одна з найнагальніших проблем доступу до правосуддя в Україні. Скарги на порушення ст. 6 Конвенції у зв'язку з невиконанням рішень національних судів складають найбільшу частку заяв до ЄСПЛ проти України. Ідеться про невиконання судових рішень у цивільних справах, насамперед щодо стягнення заборгованості із заробітної плати й соціальних виплат. Наявні механізми виконання судових рішень показали свою недостатню ефективність. У судів відсутні повноваження щодо контролю за виконанням своїх рішень.

Більшість справ, які надходять із ЄСПЛ на комунікацію з Урядом України, стосуються питань дотримання державними органами ст. ст. 6, 13 Конвенції та ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції в частині тривалості виконання судових рішень національних судів, винесених на користь заявників, наявності ефективних засобів правового захисту за тривалого невиконання судового рішення та втручання держави в право заявників на мирне володіння своїм майном. З огляду на те, що питання невиконання судових рішень в Україні перебуває під пильною увагою ЄСПЛ, а також у зв'язку з постійним збільшенням кількості таких справ сьогодні виникає нагальна потреба в посиленні законодавчих гарантій захисту прав людини, зокрема, у сфері забезпечення права громадян на отримання належних їм за рішенням суду коштів у розумний строк [6].

Виконання рішень ЄСПЛ є специфічним правовим інститутом, відмінним від схем, передбачених для виконання рішень національних судів, а також для визнання й виконання на території України рішень іноземних судів та іноземних недержавних установ. Тому з огляду на міжнародні

зобов'язання, передбачені Конвенцією, і наддержавний статус ЄСПЛ встановлено також особливі механізми реалізації його рішень. До повноважень ЄСПЛ не входить виконання винесених ним рішень, вони направляються до Комітету міністрів Ради Європи, який має контролювати їх реалізацію та забезпечувати виплату грошових компенсацій.

У більшості випадків ЄСПЛ присуджує грошову компенсацію заявнику, який виграв справу, за шкоду, заподіяну внаслідок порушення його прав державою. Під час розрахунку сум беруться до уваги конкретні обставини кожної справи. ЄСПЛ також може зобов'язати державу відшкодувати заявнику витрати, пов'язані з поданням скарги. Якщо ж ЄСПЛ не встановить порушення, заявник не повинен буде сплачувати додаткові кошти (зокрема, не компенсуватиме витрати держави-відповідача).

Таке відшкодування – єдиний вид компенсації, який ЄСПЛ має право наказати державі забезпечити за вчинене нею порушення. Проте цей засіб є потужним, оскільки рішення ЄСПЛ виконуються нарівні з ухвалами національних, а не іноземних судів, і не підлягають оскарженню.

Згідно зі ст. 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» виплата відшкодування повинна здійснюватися протягом трьох місяців із моменту набуття рішенням остаточного статусу. У разі порушення встановленого строку на суму відшкодування нараховується пеня. Виконання рішень ЄСПЛ у частині виплати відшкодування покладається на органи Державної виконавчої служби України. Так, відповідно до п. 10 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення ЄСПЛ підлягають виконанню Державною виконавчою службою України з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Проблемність виконання рішень у частині виплати відшкодування полягає в тому, що закон про виконання рішень ЄСПЛ не передбачає зобов'язань щодо визначення сум у Державному бюджеті України, необхідних для щорічної реалізації ухвал ЄСПЛ. На необхідність передбачення коштів на виконання рішень ЄСПЛ в окремій бюджетній програмі вказано лише в Перехідних положеннях Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Оскільки Державний бюджет України приймається щороку, немає гарантій того, що необхідні суми буде передбачено в ньому регулярно. Тобто це питання залишається відкритим [2].

Висновки. Правосуддя в Україні, незважаючи на певні досягнення в проведенні судової реформи, не може вважатися прозорим і доступним для людини. Судова система не відповідає потребам судочинства та не забезпечує достатні процесуальні гарантії. Рішення судів часто не виконуються належним чином. Суддівський корпус не є незалежним і високопрофесійним. Зберігаються широкі повноваження прокуратури, які дублюють судові функції.

Створення системи підпорядкування ЄСПЛ є прогресивним для української правової системи. Українське законодавство й судочинство повинні чітко слідкувати за збереженням традиційних європейських стандартів і норм у галузі національного права, не порушувати цінності справедливості, чесності, відкритості захисту та зберігати правову безпеку людини в суспільстві. З позиції позитивних зобов'язань держава повинна не лише мати законодавство, яке найбільшою мірою забезпечуватиме дотримання конвенційних прав і свобод, а й застосовувати всі необхідні заходи, щоб воно реально діяло, а не залишалося декларативним.

Література

1. Севостьянова Н.І. Звернення до Європейського суду з прав людини як реалізація права на правосуддя : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / Н.І. Севостьянова ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – О., 2011. – 214 с.
2. Чугуєвська М.О. Виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини: проблемні аспекти / М.О. Чугуєвська // Віче. – 2013. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/3895>.
3. Соловйов О.В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.В. Соловйов ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 207 с.
4. Капустинський В.А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / В.А. Капустинський ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 263 с.
5. Липачова Л.М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення із захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Л.М. Липачова ; Юридична академія МВС. – Дніпропетровськ, 2002. – 190 с.
6. Разік В.В. Право на справедливий судовий розгляд / В.В. Разік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fond.lviv.ua/wpcontent/biblioteka/Sprav_syd_dostyp1.pdf.
7. Трофімова Л.В. Значення використання рішень Європейського суду з прав людини при вирішенні спорів вітчизняними судами та формуванні фінансово-правової культури / Л.В. Трофімова // Право України. – 2011. – № 7. – С. 116–124.
8. Мішина Н.В. Гармонізація законодавства України з правовими позиціями Європейського суду з прав людини (на матеріалах законодавства про громадські організації) / Н.В. Мішина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/2742/%CD>.

Анотація

Тімашов В. О. Європейський суд із прав людини як засіб захисту прав людини в Україні. – Стаття.

У статті розглянуто питання щодо застосування в Україні Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод як складової національного законодавства. Визначено елементи конституційного права людини й громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини, а також проведено аналіз практики звернення громадян України за захистом своїх прав і свобод до Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: права людини, Конституція України, Європейський суд із прав людини, Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, громадське суспільство, міжнародне право.

А н н о т а ц и я

Тимашов В. А. Европейский суд по правам человека как средство защиты прав человека в Украине. – Статья.

В статье рассмотрены вопросы применения в Украине Конвенции о защите прав человека и основных свобод как составной национальной законодательства. Определены элементы конституционного права человека и гражданина на обращение за защитой своих прав и свобод в Европейский суд по правам человека, а также проведен анализ практики обращения граждан Украины за защитой своих прав и свобод в Европейский суд по правам человека.

Ключевые слова: права человека, Конституция Украины, Европейский суд по правам человека, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, гражданское общество, международное право.

S u m m a r y

Timachov V. A. European court of human rights as a method of protection of human rights in Ukraine. – Article.

Before Ukraine as an independent, social, legal state with a European Convention on Human Rights direction of development occurs a number of important economic and social issues. The most relevant are the high standards of spiritual, moral, intellectual, education and legal culture in the public society. Raise public awareness and living standards, civic engagement and public thinking every person in matters of human rights and fulfill their social responsibilities, adequate response authorities of human rights violations to create sufficient prerequisites for achieving a successful state.

Key words: human rights, Constitution of Ukraine, European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights, civil society, international law.